

PER ERIK TELL

Djävulens kök

*Reportage och reflektioner
från världens vimmel*

Av Per Erik Tell tidigare utgivet på Ultima Eperanza Books:

Läsa, resa, dö (*resereportage, 2015*)

Plötsligt small skottet (*kriminalreportage, 2015*)

Till fots genom Europa (*reseskildring, 2016*)

Whisky Blues – hela historien om fat 1692 (*kriminalroman, 2019*) tillsammans med Börje Berglund

Den falske ingenjören (*reseskildring, 2019*)

Guyana (*reseskildring, 2021*)

På andra förlag:

Ljuva September (*kriminalroman, 2003*)

Olof, Tore, Tore (*kriminalroman, 2004*)

Lost Springs (*reseskildring, 2005, nyutgivning 2010*)

Detta fredliga uppdrag – om 522 svenskar i terrorns Kongo (*historisk dokumentär, 2005*)

Efter alla dessa år (*kriminalroman, 2007*)

Tack för i afton – om spelemannen Hakon Swärd (*biografi, 2008*) tillsammans med Bertil Sandström

Whisky Blues (*kriminalroman, 2010*) tillsammans med Börje Berglund

Den falske ingenjören – och andra svenska spår i Argentina (*reseskildring, 2011*)

ABD-bok på skånska (*humor, 2011*) illustrerad av Börje Berglund

Skånes historia – från Ale stenar till Öresundsbron (*populärhistoria, 2012*) illustrerad av Börje Berglund

Brokiga Blad ur Kristianstads historia (*populärhistoria, 2020*) illustrerad av Börje Berglund

Brokiga Blad ur Ystads historia (*populärhistoria, 2020*) illustrerad av Börje Berglund

Mer info:

www.pereriktell.com

Innehåll

FÖRORD

Det är bara tillsammans vi är unika / 11

DANMARK-TYSKLAND-NEDERLÄNDERNA

Pandemins paradoxer / 13

NEDERLÄNDERNA

Plums i kanalen / 16

”When the saints...” / 21

Pannkakor i Jämmertornet / 25

Han fick fingret / 27

Hamnarbetaren körde spårvagn / 30

Jockes enda seger / 32

Flygande holländarna / 34

UFO och porrprinsessan / 39

Maastricht: Marx och musketör / 41

Gränslöst gränsdraget / 43

Krasnapolsky / 45

SVERIGE

Fursten av Smolensk / 49

Stenkåta? / 53

NORGE

Nu äter vi middag / 55

Oil City tänker om / 60

Marilyn i Haugesund / 69

En selfie mot döden / 71

Motljus i Sola / 75

Hjältarna från Telemark / 78

DANMARK

Hemma hos kongen / 80

FÄRÖARNA

Farmor står i mål / 83

Israeliska apelsiner / 88

TYSKLAND

- Det är bara ofattbart / 94
Svensk soppa i Djävulens kök / 99
Porten till underjorden / 104
Fakiren, jag och Böök hos Bismarck på besök / 108
Få nog av Hamburg / 113
Märkligare än Märklin / 115
Ren släktforskning / 117
En ensamkommande / 120
Från Hej till Hallo till Hejdå / 125
Möte med farfars bil / 130
Sväva över Ruhr / 133
Öl-Johan i rävsachsen / 136
När Lützen var svenskt / 138
Look, no hands! / 144
Kanonerna talar / 148
Hetast under kalla kriget / 156

ÖSTERRIKE-TYSKLAND

- När man svänger av / 159

STORBRITANNIEN

- Räddningen var svensk / 164
Håll barbarerna borta! / 169
De kom på lunchrasten / 172

FRANKRIKE

- Ivetofta i Normandie / 178

ITALIEN

- I väntan på nästa utbrott / 183

MALTA

- Solens och riddarnas ö / 188

SPANIEN

- Nya slag vid Trafalgar / 192

RUMÄNIEN

- Frihet åt björnarna / 195
Europas Amazonas / 199

TURKIET

Halvdan was here / 202

BULGARIEN

Hälsning från Sofia / 208

Tjejerna i Baltjik / 214

SERBIEN

Europas olydige lillebror / 216

GREKLAND

Taxi, var god dröj / 219

BELARUS

Med Stalin i granen / 220

ARMENIEN

Mingel i Yerevan / 224

UKRAINA

Svarta Havets Paris / 232

TRANSNISTRIEN-MOLDAVIEN

Kalabalik på nytt / 237

KANADA

Tusen år senare... / 239

Dildo, Newfoundland / 245

Alla dessa liv / 251

USA

Också ett sommarland / 259

Den första vägen / 263

Snygga brillor / 268

GHANA

Det svenska slavfortet / 269

Rörfirman Fred & Kärlek / 275

INDIEN

Sultanspettar och sporgökar / 278

LÄS SJÄLV

282

Det är bara tillsammans vi är unika

Ett av resandets stora värde är att berätta om resan. Det behöver inte vara avancerad storytelling. Det räcker med att enkelt förmedla tankar, vyer och upplevelser. Att dela med sig ger resan ett mervärde. Hos dig själv såväl som hos andra. Dem du berättar för och dem du berättar om.

Berättandet är uråldrigt.

Resan behöver inte gå till utforskade dalgångar i Anderna eller möten med gorillor i Afrikas urskogar för att den ska vara värd att berätta om. En promenad i en annan stad kan få dig att se annorlunda på saker.

Se och uppskatta likheter och skillnader. Ifrågasätta. Ompröva. Bekräfta. Visa respekt.

Lika viktigt tycker jag att det är att ta del av vad andra har upplevt, sett och känt. Att läsa på inför en resa liksom att läsa efteråt och jämföra egna upplevelser med andras, få förklaringar, aha-upplevelser eller kanske bara bekräftelser.

Det är folkbildning att lära av varann utanför den kommersiella bubbla som vi dagligdags vistas i. Utan annat vinstsyfte än att berika själ och hjärta.

I den här samlingen delar jag med mig av erfarenheter, upplevelser och historia från olika platser. Reportage, berättelser eller ibland bara reflektioner. Det finns de som tycker att det är alltför korthuggna sekvenser, alltför snabba snapshots av verklighet och historia. De som vill ha mer och längre berättelser eller djupare analyser och därför letar vidare på egen hand är mina bästa läsare.

Många av mina berättelser kan nog tyckas banala ur någras perspektiv. Behållningen är olika för alla. I den bästa av världar ska de vara en korrigeringsvisare för egna utfärder. I litteraturen och i verkligheten. En läslista i slutet kan ge starthjälp.

Det är bara tillsammans vi är unika.

Per Erik Tell

Ystad 2022

Pandemins paradoxer

Jag snöt mig i pappersnäsduken, kollade att paketet med munskydd fanns i handskfacket och taxade ut över Öresundsbron. Vad har Anders Tegnell sagt om icke-nödvändiga resor i coronatider? Var går gränsen för att överträda gränsen? Och vad är ett *anerkendelsevaerdigt formål*, som danskarna kräver för resa genom landet?

En gråregnig januaritisdag är jag på väg i bil från Abbekås till Amsterdam. Det inte bara regnar, är grått och blåser hårt. Europa är dessutom mitt uppe i ännu en pandemitopp. Det är allvar. Folk dör.

Det öppna Europas fria rörlighet är ett minne blott. Gränspolisser och vägspärrar är 20-talets motdrag på covid-19:s framfart över världen. Helt andra förberedelser måste göras för en bilresa genom Europa idag jämfört med för bara ett år sedan.

På utrikesdepartementets websida *Sweden abroad* finns färsk information om grannländernas virusregler, samlade under varje land. All information måste tolkas. Jag konstaterar, eller tror i alla fall, att det är helt okej med transit genom såväl Danmark som Tyskland utan att behöva visa några negativa testresultat eller riskera hamna i karantän. Detta är innan myndigheterna satt sprutan i armen på oss.

Det som skaver är danskarnas krav på *anerkendelsevaerdigt formål*. Slutligen bokar jag färjan över Rödby, skriver ut biljetten och bestämmer att den är ett tillräckligt bevis på att jag inte tänker stanna och utgöra ett hot mot den danska folkhälsan. Vad gäller för inresa till Nederländerna? Jo, alla som kommer till Nederländerna med flyg, tåg, buss eller båt ska ha intyg om negativt test.

För resenärer i bil krävs paradoxalt nog: ingenting.

Kvällen före avfärd ser jag ett nyhetsinslag om Region Skånes snabbtestfilial i Hyllie som ska ge pendlarna ett verktyg att nå sin arbetsplats i Köpenhamn. Ingen kommer undan. Det är allvar nu.

Klockan halv tio på förmiddagen passerar jag Pepparholmen i gles trafik. Där förväntas den danska gränspolisén hålla till. Ingenting mer än skyltar som sätter ned hastigheten. Ingen vinkar in mig.

Sigge Citroën har en surfbräda på taket och den som kör omkring med en sådan i januari kanske rent allmänt betraktas som en friskus.

Det är lastbilar och långtradare på f/s Schleswig-Holstein mellan Rödbý och Puttgarden. Men det är bara fem svenska privatbilar och två tyska på hela färjan. Den ende jag pratar med är kocken som serverar spättafilén och han suckar mest uttråkad bakom masken.

De tyska gränspoliserna nöjer sig med att spänna ögonen i de få bilisterna. Ingen stoppas. De fyra andra svenskarna svänger av mot sprittemplet i Puttgarden. Ensam gasar jag söderut mot autobahn.

Allt är sig likt på de tyska motorvägarna. Tröstlösa rader av långtradare och lastbilar, vansinnesrace i ytterfilerna och återkommande slököer. *Stau*.

Gränsen till Nederländerna passeras utan åtgärd. Ingenting rör eller berör mig. Ingenting alls. Jo, svenskar uppmanas tillbringa tio dagar i självskött karantän.

Det är fem bilar ombord på färjan till Puttgarden.

Nederländerna är nedstängt. När krögarna i Sverige kvirrar om avstånd mellan borden och skanderar statligt stöd så är varenda krog och restaurang i Amsterdam stängd utom för hämtmat. Påhittiga barägare säljer öl över tillfällig disk vid entrén och törstiga amsterdamer och herrar flanerar längs Amstel med sitt vinglas eller slår sig ned på någon av alla bänkarna längs flod och kanaler. Klockan 20 dras vin- och ölkranen åt och affärernas alkoholavdelning stängs.

Alla butiker utom livsmedelsaffärer och apotek är stängda. Det inventeras, sorteras och städas i de låsta lokalerna.

I livsmedelshallen och alla andra offentliga lokaler gäller mask på. Trots att det är få av de flanerande holländarna, eller de som flyger fram på cykelstråken, som bär mask så är den ett obligatorium i affären. Och nåde den som inte får luft, inte ser ett dyft bakom immiga glasögon eller av en annan orsak lättar på masken.

– Holländarna är snabba med att peka finger och kommentera om man inte följer reglerna, påpekar min hyresvärdinna.

Jag hittar en svensk barägare i Amsterdam och bjuds in på en ”svartklubbskväll” där jag kan dricka öl och dela skabrösa historier tillsammans med andra gubbar under några timmar samtidigt som vi spelar Cornelis Vreeswijk på ljudanläggningen. Högt. Vi sitter i ett hörn långt in i lokalen som är nedsläckt.

Raoul från Surinam älskar Vreeswijk och kan mycket av hans låtskatt på nederländska utantill.

– Vi har blivit raidade fem gånger av polisen, flinar barägaren Svante, som inte heter Svante och blir fullare och fullare ju längre kvällen lider.

I flera nederländska städer har demonstrationer mot restriktionerna upplösts av polis de här vårvinterveckorna. Mer eller mindre våldsamt. Fyrverkeripjäser från ena hållet och tårgas från det andra. Inte blev det bättre när myndigheterna införde utgångsförbud från klockan 21. Det är första gången sedan andra världskriget och bara pizzabud och hundägare får gå ut.

Av outgrundlig anledning rasslar ändå spårvagnarna vidare över broar, gator och torg även efter klockan 21.

Pandemin föder sina paradoxer.

Plums i kanalen

Peter Artedi var en svensk vetenskapsman vars karriär tog slut då han en septembernatt 1735 föll i en av Amsterdams kanaler och drunknade.

Jag hade ingen aning om detta öde, eller dåd, då mobilen ringde när jag cyklade förbi Haarlemmersluis, men stannade, svarade och pratade med en god vän. När samtalet avslutats tog jag en bild över den vackra gamla slussen.

Först då jag kom hem till lägenheten vid Wesperszijde ramlade jag över den här historien från 1700-talet och kunde konstatera att jag någon timme tidigare ovetandes tagit en bild alldeles där Peter Artedi mest sannolikt drunknade.

Historien finns dramatiserad av en amerikansk författare och gavs ut under titeln *The curious death of Peter Artedi* redan för tio år sedan. Manus finns översatt till svenska, men svenska bokförlag har envist tackat nej till utgivning.

– Den är kanske för känslig för svenska förlag, säger författaren, Theodore W Pietsch.

Pietsch misstänker att det beror på att han antyder att Carl von Linné skulle ha något med Peter Artedis död att göra. Tanken att nationalhelgonet Linné var inblandad i ett mord är svårsmält.

Artedi och Linné träffades i Uppsala. Den ene smälänning och den andre från Ångermanland hade de funnit varandra. De hade båda ett brinnande intresse för naturen.

De sysslade i stort sett med samma sak, om än inom lite olika områden. För Linné låg främst blommor och växter honom varmast om hjärtat men också djurens värld förtrollade honom.

Peter Artedi var mest fascinerad av fiskarna. Han var i första hand iktyolog.

Carl von Linné var inte lika intresserad av fiskarna, men för att kunna ge en heltäckande bild av naturens ordning, som han siktade på med sitt verk *Systema Naturae*, så var det oundvikligt att också fiskarna måste vara med.

Där hade Peter Artedi både kunskaperna och ett stort försprång.

Theodore W Pietsch är själv iktyolog och knuten till Washington University i Seattle.

Pietsch berättar i sin bok att de båda vännerna hade väldigt olika karaktärer. Linné var utåtriktad, social och snabb, på gränsen till för snabb, i arbete och slutsatser. Artedi var motsatsen. Inåtvänd, timid, petnoga och inte särskilt driven att framhålla sig själv.

Pietsch pekar på Linnés svagare personliga sidor, citerar historikern Sten Lindroth som skrivit om Linnés två ansikten och menar att den blivande blomsterkungen var självisk och inbilsk, hade svårt att ta kritik och var känd för att utan att blinka publicera sina studenters slutsatser utan ge credit.

– Han var diktatorn och studenterna hans slavar, säger Theodore W Pietsch.

De båda kom att skiljas åt när Artedi for till London för en tid och Linné en tid senare gav sig iväg till Nederländerna, där konst, politik och vetenskap frodades. Linné skulle erövra sin doktorstitel vid det berömda universitetet i Leiden. Han reste i februari 1735 tillsammans med sin gode vän Claes Sohlberg. Pandemin har 2021 låst dörren till den botaniska trädgården i Leiden men genom staketet ser man bysten av den svenske blomsterkungen.

Sohlberg var kanske till och med något mer än bara god vän. Pietsch skriver sin bok utifrån ett perspektiv där Carl von Linné berättar, och om förhållandet med Claes Sohlberg står det:

”... min ständigt tilltagande nära vänskap med Claes Sohlberg. Jag minns mycket väl att jag gjorde mitt bästa för att hålla mina möten med denne herre helt privata, men utan tvivel skickades ryktet om mina aktiviteter från den ena skvallerbyttan till den andra – de som överallt följer efter de viktigare männen bland oss.”

Claes Sohlberg var också forskare inom naturvetenskapen och även han blev doktor i Leiden, även om han mest framställs som en bifigur och sällsapsman åt Linné.

I Amsterdam träffas Linné och Artedi igen. Det blir ett kärt återseende, men vänskapen blir kort. Peter Artedi är nu klar med sin systematisering av fiskarna, sin *Ichthyologia*. Manuskriptet är färdigt, redo att publiceras, men Artedi saknar pengar och kanske även modet att ta det sista steget.

Än en gång påminner de båda vännerna varandra om löftet de gett några år tidigare. Den som blir kvar då den andre av dem avlider ska se till att dennes material publiceras.

Med Linnés hjälp får Artedi jobb hos en kuriös Amsterdamprofil, Albertus Seba, som samlar på naturalier och har hela sitt hem på Haarlemmerstraat fullt av uppstoppade djur, fåglar, människoben, ja allt. Artedis jobb där blir att registrera, förklara och katalogisera.

Linné har å sin sida fått en tjänst hos George Clifford, en rik godsägare på Hartekamp, en bit utanför stan. Sommaren 1735 som Linné tillbringar på Hartekamp använder han till att i princip slutföra sin *Systema Naturae*, det stora verket om arternas indelning.

Han saknar bara ett viktigt avsnitt om fiskarna. Det som Peter Artedi redan har klart.

Pietsch skriver om hur Linné åker hem till Artedis lilla, illa möblerade och påvra, hyresrum i Amsterdam för att försöka locka av honom hemligheterna i hans forskning kring fiskarna. Vilket misslyckas.

"Jag blev mycket besviken över detta avslag men jag handlade rätt när jag för stunden dölde min upprördhet i tanke att en mildare form av övertalning senare skulle låta mig erövra det jag ville ha. Några dagar senare hade jag ett privat samtal med Sohlberg och då steg mitt raseri till den grad att jag i ett svagt ögonblick anförtrrodde min kamrat min önskan att få se Artedi avlägsnad ur min närhet."

Det här är naturligtvis bara författarens föreställning av hur det kan ha gå till. Det finns det inga bevis eller utsagor som bekräftar.

Det som sedan händer är att Albertus Seba håller en sen middag för ett antal personer i sitt kuriosakabinett till hem. Ett dussintal personer äter och dricker under många timmar. Linné är inte närvarande, men Claes Sohlberg finns vid bordet.

Artedis ödesnatt är den 26 september 1735.

Det tros ha gått åt en hel del alkohol. Enligt Linné är inte Artedi novis på dryckeskonsten utan tillbringar dagligen flera timmar på tavernorna. När han bryter upp från middagen vid ettiden för att gå hem är han troligen rund under tofflorna. Sohlberg går vid samma tillfälle.

Morgonen därpå hittas Peter Artedi i en av Amsterdams kanaler. Död genom drunkning. Han blev 30 år.

Pietsch hävdar att Artedi visste vägen väl och har kontrollerat väderdata som berättar om fullmåne och klart väder under natten. Han vill inte tro på en olycka.

Exakt var kroppen hittas är inte historiskt belagt, men det bör ju vara någonstans mellan Sebas hus och hans eget lilla rum, en kvarts gångväg därifrån. Ungefär mitt emellan ligger Haarlemmersluis vid kanalen Singel, som han måste passera. En gissning så god som någon.

Haarlemmersluis. Var det här Peter Artedi föll i kanalen? Knuffades han i?

Linné kommer omedelbart farande i hästdroska för att identifiera kroppen av sin vän. Men framförallt för att hitta Artedis manuskript till Ichtyologia. Artedis hyresvärd håller inne det som pant tills hyresskulden är betald för rummet.

Peter Artedi blir begravd som ett fattighjon i en omärkt grav på Sankt Antoniuskyrkogården i sydvästra Amsterdam. Linné lägger helt sina resurser på att komma över Artedis manuskript. Vilket han också gör och bara tre månader efter Artedis död publiceras Linnés Systema Naturae.

Då ingår en hel del ändringar som gjorts av Linné med tydlig inspiration från Peter Artedi samtidigt som en del material lika uppenbart plankats rakt av från vännens forskning. I en del fall bara genom ändrad ordföljd.

Ichtyologia handlar inte bara om fiskar.

Först 1738, tre år efter den ödesdigra septembernatten 1735, uppfyller Linné löftet att publicera Artedis verk. Då var Linné själv berömd. Inte bara inom forskarvärlden utan Sveriges första riktiga världskändis. Linné konkluderar själv långt senare i sina memoarer:

"Hade han (Artedi) levt hade jag kanske inte själv uthärdat i den utsträckning att jag nått mitt livs slutliga zenit."

Theodore W Pietsch som ingående studerat Artedis verk tror också att om Ichtyologia getts ut före Systema Naturae hade Linné fått finna sig i rollen som god tvåa och hans glans aldrig nått den omfattning den fick. Han menar att Linné medvetet väntade med publiceringen av Artedis verk tills hans egen stjärna tänts.

Inte bara Sverige och Nederländerna vimlar av gator, torg och minnesmärken över Carl von Linné. Hans namn är känt och aktat över hela världen.

Peter Artedi har under senare tid fått viss upprättelse och det finns en minnessten i Bredbyns hembygdsgård i Artedis hemsocken Anundsjö, liksom en sten i den botaniska trädgården i Amsterdam. Sommaren 2021 var det en utställning om Peter Artedi i Nordmaling.

Kanske till och med Sverige snart är redo för Theodore W Pietsch bok och teori om Artedis märkliga död, som på engelska getts ut i fem upplagor.

"When the saints..."

I mars 2021 förbereder sig staden Brielle i den nederländska provinsen Syd-Holland på att än en gång fira inledningen av frihetskriget mot den spanska överhögheten. Det började här den 1 april 1572.

I butikerna längs gågatan hänger rödvitblå flaggor som minner om rebellerna som lade grunden till det moderna Nederländerna. Staden skämtar om att man inte håller 1,5 meters coronaavstånd till varandra i Brielle. Man håller 1,572 meter.

Men det finns en tragisk baksida till firandets eufori.

Det här är berättelsen om franciskanermunken Willehad som tre månader efter befrielsen hängdes i Brielle och blev Ystads första och hittills enda helgon.

En marsdag 1532 bankade borgarna i östdanska Ystad på franciskanerklostrets portar. Det var dags att ge sig iväg.

Brytningen med påveväldet rullade fram över norra Europa.

Danmarks kung Fredrik I var tidigt lutheran då han bytte trosinriktning och tog emot nattvarden som protestant redan 1526.

Det var hotfulla ord och högt tonläge i Ystad. Borgarna påstod sig ha kungens underskrift på att klostret skulle överlämnas till stadens styrande. Tre gråbröder lär ha dött i tumultet.

De andra spreds över Europa. En av dem, Willehad, född kring 1480 i Holstein, i dåvarande Danmark var dömd att hela livet fly för sin tro.

Kristian II hade redan tidigare stängt klostret i Flensburg och gråbröderna hade fått packa sig iväg. Willehad lämnade hembygden och hamnade i Ystad. Där gick det som det gick, men han

kom undan med blotta förskräckelsen och sökte sig till England där emellertid kungen Henrik VIII utropade sig till ledare för kyrkan och slog igen klostren. Willehad for norrut till Skottland 1560 bara för att uppleva kalvinismens intåg.

På nytt landsförvisad trodde han sig slutligen ha funnit en fristad i franciskanerklostret i Gorkum i Nederländerna. Han var 78 år gammal, lång och mager med en intensiv blick, enligt Willem van Est, som tillhörde vännerna och beskrev honom i ett senare bokverk om martyrerna i Gorkum.

Nederländerna var den här tiden känt för religionsfrihet och tolerans. Var och en fick fritt utöva sin tro, även om de båda sidorna – papister och kalvinister, ibland gick över gränsen i sitt hat gentemot sina trosmotståndare och spänningarna ökade även här.

Landet tillhörde Spanien och prinsen av Oranien, Willem den tyste, var spanske kungen Filip II:s kuvade ståthållare. Missnöjet pyrde och blossade upp sedan de protestantiska församlingarna överlämnat en böneskrift om inkquisitionens avskaffande.

En bakbunden och maktlös Willem av Oranien kunde bara avslå borgarnas begäran. Den nye påven i Rom, Pius V, hade en bakgrund som inkquisitionens generalkommissarie och var känd för sin skoningslösa kamp mot alla kättare.

Hatet mellan protestanter och katoliker ökade i Nederländerna samtidigt som missnöjet med den spanska överhögheten växte. Kalvinistiska adelsmän planerade för en politisk och religiös nyordning. I ett land så dominerat av havet var det inte så konstigt att en havets gerilla uppstod. De kallades *Watergeuzen* på holländska, vilket torde kunna översättas till Havstiggarna.

Den 1 april 1572 överraskades och intogs staden Brielle i provinsen Syd-Holland i en attack från havet. 25 fartyg med 600 man kom seglande från England. Frihetskriget mellan den spanska kronan och Nederländerna hade börjat. Det varade i 80 år.

Ansträngningen att inta Brielle var inte stor då staden var oförsvaret. Den spanska garnisonen befann sig på uppdrag i Utrecht. Den politiska och symboliska betydelsen av befrielsen var däremot enorm.

Anförda av sin ledare, lorden av Lumey, William van der Marck, känd för sin hänsynslöshet, fortsatte segertåget och den ena efter den andra av städerna i sydligaste Nederländerna föll i hans händer. Först Vlissingen, sen Dordrecht och i juni nådde han segerrusig fram till Gorkum.

Väl där togs elva franciskanermunkar, däribland Willehad som nu blivit drygt 90 år gammal, tillfångna på klostret i Gorkum. Det gjorde också tre vanliga präster, en augustiner och när dominikanermunken Johannes från Köln kom för att ge dem det heliga sakramentet slogs också han i bojor.

Kort därefter fångades två premonstratenser in, och självmant anslöt sig en lokal präst vid namn Andrew Wouters.

Denne var känd som kvinnokarl och pappa till flera barn på bygden.

– Otuktsman har jag kanske varit men kättare blir jag aldrig. Jag väljer döden tillsammans med de andra, sade Wouters och vägrade avsäga sig sin katolska tro.

Trots att van der Marck gjorde sitt yttersta för att plåga och tortera männen kunde han inte få dem att varken lämna påven eller avslöja om och i så fall var de hade sina skatter gömda.

Särskilt broder Willehad utsattes för allvarliga kränkningar. Han var äldst i gruppen och fick ta emot mycket smälek. Man låtsades bland annat knäfalla för att bikta sig och sedan ösa ur sig otidigheter och grovheter, samtidigt som de slog och misshandlade honom.

Willehad svarade på alla skymfer:

– *Deo gratia*. Tack Gud.

När en av plågoandarna frågade honom vad han tyckte om dennes bikt svarade Willehad:

– *Ich zal God voer je bidden*. Jag ska bedja för dig hos Gud.

De nitton fångarna föstes samman och fördes från Gorkum till Brielle för rättegång. Längs vägen visades de upp för pengar och folk fick möjligheten att själva kasta ett och annat glåpord åt dem. Eller en sten.

I Brielle fick fångarna en sista chans att avsvära sig påven och de heliga sakramenten. Då skulle de släppas fria. Prins Willem av Oranien skrev till van der Marck att han ville att de skulle benådas oavsett, men lorden ansåg inte att Willem den tyste hade med detta att göra.

Natten mellan den 8:e och 9:e juli fördes fångarna till avrättningsplatsen i en torvlada en bit utanför vallgraven runt Brielle. Där hängde repen med sina rännsnaror färdiga när fångarna kom. De fick marschera hopbundna två och två runt galgarna samtidigt som de sjöng psalmer och lovsånger.

Den förste som hängdes var Willehad från Ystad.

Dagen efter skars kropparna ned, slogs sönder och samman, och vräktes ned i en gemensam grop. 1867 lät påven Pius IX helgonförklara de 19 martyrerna från Gorkum och Willehad blev Sankt Willehadus, Ystads enda helgon. Kvarlevorna av dem finns idag i Sankt Nikolaikyrkan i Bryssel.

Ärligen högtidlighålles den 9 juli i Brielle då pilgrimer kommer till kyrkan som 1932 byggdes invid den ursprungliga galgplatsen för att minnas den förfärliga historien. Således bara tre månader efter att stadsborna viftat klart med rebellernas flaggor.

Det är en stor kyrka i röd tegel och bakom ligger en grå bunkerliknande byggnad, eller bara en mur, som inhägnar och omgärdar den heliga plats där torvladan stod.

När borgarna i Ystad vräkt franciskanerna från klostret gjorde man först om byggnaden till hospital. Sedan var det både spannmålsmagasin och bränneri innan det fick förfalla. Några år in på 1900-talet räddades klostret undan politikernas rivningsbeslut genom en donation av Clara Lachmann.

Jämte Vadstena är klostret i Ystad det bäst bevarade medeltida klostret i Sverige.

Gorkum heter på holländska Gorinchem. Det låter helt annorlunda, ett faktum som gjorde att den tyska ockupationsarmén gick vilse då de skulle inta staden under andra världskriget.

Pannkakor i Jämmertornet

Det fanns en gång i tiden en stadsport i Amsterdam som hette St Olofsporten. Den är inte kvar, men varje gång jag traskar Zeedijk i Chinatown mot järnvägsstationen så passerar jag St Olofssteeg, en pytteliten tvärgata ungefär där porten fanns.

Porten revs när stan växte och bredde ut sig.

Inte så långt från St Olofssteeg står ett torn från 1400-talet. Där kan man köpa pannkakor och hade det inte varit lockdown kunde man suttit där och fikat också. Nu får man stå på andra sidan gatan och äta.

Detta är Schreierstoren – låt oss kalla det Jämmertornet. Här stod kvinnorna kvar, vinkade med näsdukarna och grät en skvätt när männen satte segel och for ut på haven. En blev så ledsen att hon blev galen. Några kanske pustade ut istället.

Neederländerna, Amsterdam inte minst, var under några sekel, 1500 och 1600-tal, Europas absoluta ekonomiska och kulturella centrum. Här målade Rembrandt, här byggdes kyrkoorglar, här ritades kartor och härifrån for upptäckarna och kolonisterna iväg.

En av dem var Henry Hudson. Han for från Schreierstoren en vårdag i april 1609. Han var engelsman och redan befaren. För Moskovitiska kompaniet försökte han först ta sig norr om Ryssland, nordostpassagen, till Kina. Det gick åt skogen. Men han utforskade Svaldbards kuster, hittade Jan Mayen och Novaja Zemlja och lät sig nöjas med det.

Så var det nordvästpassagen istället som lockade. Det gick inte heller så bra. Men han hittade Hudsonfloden, spanade in Manhattan åt holländarna, och fortsatte norrut. Där gick det åt pipsvängen på

allvar. Han och båten och mannarna frös in i isen. När våren kom och ransonerna var knackiga blev det myteri och kapten Hudson, sonen hans och ytterligare någon som var trogen chefen sattes i en liten båt och puttades iväg från moderskeppet. Myteristerna svalt, dog, åt upp varandra och någon av dem hittade slutligen hem igen.

Henry Hudson och hans sällskap förblev borta. Det kan man tänka på när man köper en pannkaka med sirap, vispgrädde och hallonsylt.

Han fick fingret

pandemins Nederländerna finns det inte mycket att roa sig med. Så jag tar på mig munskyddet, sätter mig på tåget, lämnar Amsterdam och gör mina utfärder.

Ett av målen blir Leiden.

Linné var här och bysten av professorn från Stenbrohult står i universitetets *Hortus Botanicus*. Det är låst till trädgården där snön gnistrar i solskenet och det syns inte några fotspår längs gångarna. Vaktmästaren vill inte släppa in mig för att ta en bild. Han bara skakar på huvudet. Jag säger ingenting om vilken betydande internationell fotograf jag är utan fokuserar beskedligt med linsen genom staket o frusna häckar för fotot. Jag har haft hyfsat bra koll på Carl von Linné sen 70-talet. Som lokalredaktör i Älmhult tillhörde han och Ingvar Kamprad våra locals. Här är han bara en gubbe i sten.

Jag var i Leiden 1977. Minns inte alls att det såg ut så här. Det gjorde det nog inte heller.

I många nederländska städer finns en Linneausstraat. Näst vanligast är nog Nobelweg. Ännu ingen Zlatangatan.

Leiden pyser över av historia. Trappstegsgavlar på husen och minnesplattor i mässing över alla de fina män och kvinnor som bott där. I huset vid Rapenburg (världens vackraste plats enligt en tänkare) bodde filosofen och matematikern René Descartes, här på en smalgata gick Rembrandt i skolan och i husen som hukar runt Peterskyrkan bodde de engelska pilgrimer som sen for iväg och blev de första amerikanerna. En av dem – Thomas Blossom – lär ha slagit rot i Obamas släktträd, eller så är det bara en fabricerad legend för att förgylla en president i världens största demokrati.

Exakt vad Descartes sysslat med i Leiden vet jag inte. Han har väl

flanerat fram och tillbaka längs kanalen i Rapenburg, suckat över allt det vackra, räknat på andragradsekvationer och förnumstigt delat med sig av sitt tankegods, jag tänker alltså finns jag. Ungefär som jag som dock mer är än tänker.

Berömt snille som han var så gjorde han ändock sitt livs blunder då han lät sig rekryteras till drottning Kristinas hov i Stockholm. Han for iväg, driven av nyfikenhet, lojalitet och pengar (?). Väl uppe i norr frös han så in i vassen i de dragiga kammarna och gemaken i det kungliga slottet att han drog på sig influensan och lunginflammation och dog. Trots en genomgripande åderlätning.

Sexton år efter hans död gjordes en gravöppning. Då stal den franske ambassadören, som var på plats, ett pekfinger från den döde och en kapten Hanström bytte ut hela huvudet för att tjäna sig en slant, berättar Åsa Nordén i *Kristina och René*. Delarna av René Descartes finns numera återbördade i Frankrike, dock på olika håll.

Nederländerna på den här tiden var världens kulturella centrum. Här förföljdes ingen för sin tro och här kunde man tänka fritt och stort. Handeln blomstrade i bokstavlig mening när nederländerna satte segel och for förslagna över världen.

Linné var långt ifrån den förste botanikern i Leiden. En av hans mest namnkunniga företrädare var Charles de L'Ecluse som blev mest känd under sitt latinska namn Carolus Clusius. Han grundlade Hortus Botanicus och anses vara mannen som gav västvärlden tulpanen.

Det sägs att fransmannen Clusius, känd som Europas ledande trädgårdsorakel, rekryterades till Leiden för att anlägga en botanisk trädgård 1593 och att han då hade tulpanlökar med sig som han omedelbart petade ned i jorden. Året därpå, 1594, blommade den första tulpanen i Holland. Redan 1576 hade han dock i skrift redovisat tulpanen, så för honom var det ingenting nytt och den allra första i Europa lär ha blommat i Augsburg i Bayern ytterligare årtal tidigare.

Tulpanens verkliga ursprung lär vara Centralasien; Persien, Uzbekistan, Kazakstan och den fann sin väg till Europa via Konstantinopel... Tulpan lär vara persiska och turkiska för turban och höga herrar i området bar gärna en tulpan instucken i turbanen. En missuppfattning döpte således denna blomma.

Clusius förfasade sig när plötsligt tulpanlöken inte längre bara var något man bytte samlare och odlare sinsemellan utan blev en handelsvara. På bara några decennier urartade tulpanhandeln och orsakade världens första riktiga finanskrasch.

Peter Englund berättar i en essä *Kring Admiral Pottebacker och finansbubblornas historia* hur vansinnet nådde sitt crescendo en vecka i februari 1637. Då hade priset på en lök av sorten Viceroy varit uppe på "2 lass vete, 4 lass råg, 4 bastanta oxar, 8 grisar, 12 får, 79 liter vin, 425 kilo ost, 4 ton smör samt en säng, ett knippe kläder och en silverbägare". I Frankrike köpte en man ett helt bryggeri för en enda tulpanlök.

Den 3 februari stannade priskarusellen tvärt och när veckan var över var varenda tulpanlök osäljbar. Massor av spekulanter ur alla samhällsklasser ruinerades och kastades ut på gatan. Kapitalismen hade gjort sin första överhalning.

Admiral Pottebacker var inte någon av de olyckliga spekulanterna. Det är namnet på en tulpansort, strimmigt vinröd, gul och vit med spetsiga kronblad.

I fönstret till det rörigaste antikvariat jag sett sen Ottermans pappershandel i hörnan av Snedgränd och Stora Östergatan i Ystad slog igen ligger det ett gulnat vykort med en bild av Rederi AB Sveas s/s Belos. Tyvärr är butiken, som allt annat, stängd. Det jag kan skimta genom de smutsiga skyltfönstren ser annars lovande ut.

Belos införskaffades av Sveabolaget 1945 och gick på kusttrafik på Nordsjöhamnar.

På Einsteins caféterrass serveras jag *flammküchen*. Det är inte riktigt i linje med beskrivningen jag får när jag beställer men det funkar. Allting är ju relativt.

Jag njuter av att bara sitta på en bänk i solen i evigt unga Leiden, tanka virusmotstånd i form av d-vitamin och se de kunskapshungrande unga studenterna passera, inbegripna i allehanda intellektuella och akademiska frågor på diverse språk.

Kan heller inte låta bli att tjuvlyssna:

– *Oh yeah, she's movin' back to Paris now with her new boyfriend...*

Hamnarbetaren körde spårvagn

Underskatta aldrig en spårvagnsförare. Jag cyklade förbi statyn av den kraftfulle hamnarbetaren som står på Jonas Daniël Meijerplein i de gamla judiska kvarteren. JD Meijer var Amsterdams förste judiske advokat. Hamnarbetaren *Dokwerkern* hade omgärdats av blommor och kransar, som ännu en knapp vecka efter högtidlighållandet av strejken 1941 var fräscha och vackra.

Kanske borde det ändå ha varit en spårvagnsförare och inte en hamnarbetare som konstnärinnan Mari Andriessen avbildade.

Historien är denna:

När tyskarna ockuperat Nederländerna i andra världskriget utbröt i februari 1941 ett antal slagsmål mellan nederländska stödtrupper till nazisterna och grupper av judiska män. En av nazisterna fick så på nöten att han dog och nu stegrades förföljelsen av judarna i Amsterdam, ghettots gränser drogs upp och allt stängslades in.

Kommunisterna i Amsterdam gick ut med uppmaningen om generalstrejk i solidaritet med judarna. Spårvagnsförarna var först på banan, lydde uppmaningen och stoppade trafiken. Sedan följde allt fler yrkesgrupper efter. Resultatet blev att delar av Nederländerna stannade av, men i slutändan fortsatte terrorn och förföljelserna av judarna. Som direkt följd av strejken stuvade nazisterna ihop 425 judiska män och körde iväg dem till lägren. Två överlevde.

Februaristrejken 1941 i Nederländerna sägs vara den enda offentliga folkliga aktion som genomfördes i hela Europa under andra världskriget till stöd för den judiska folkgruppen.

Ta in det.

Sedan 1951 samlas man till en minnesstund varje år den 25 februari. Även kommunisterna, som utlyste strejken är välkomna. Det var de inte under det kalla krigets dagar då nederländska politiker och myndigheter inte ens erkände vilka som dragit igång strejken.

Alltså, det borde kanske ha varit en spårvagnsförare med skärmössa, konduktörsväska och biljettång som står där i blomsterhavet.

Jockes enda seger

Hermod, Lars och jag satt i baren på legendariska Essex Hotel i Boston South Side med vars en Schlitz när Ronnie Peterson kraschade på Monzabanan. Till och med bartendern stannade upp, slutade torka sina glas och vände sig mot den flimrande TV-skärmen som satt fastskruvad över bardisken. Jag tror inte ens det var färg-TV.

Vi tog en öl till.

Det var september 1978 och jag förstod att mitt intresse för racing och formel 1 nått vägs ände. Under min uppväxt hade jag varit fascinerad av racerbilarna och loppet, älskade filmen Grand Prix, och lekte egna lekar där bilarna och deras förare i form av små papperslappar körde varv efter varv. Det var Jackie Stewart, Jackie Brabham, Jackie Ickx, Graham Hill och så klart Bruce McLaren, på de berömda banorna; Spa, Brands Hatch, Monte Carlo och Zandvoort. Det kördes Lotus, BRM och Ferrari, Brabham och McLaren.

Själv hade jag kört gocart på en bana i Aviemore i det skotska högländet under en språkresa och visste att jag hade talang.

Jocke Bonnier vann ett enda formel 1-lopp. Det gjorde han 1959 på Zandvoortbanan i Nederländerna. Han körde en BRM – en brittisk modell som hade stora framgångar på 1960-talet med de bästa förarna.

Det kan man tänka på när man traskar över sanddynerna för att få en snabb blick över banan. Det är svårt. Det är till synes väl inhägnat för att hålla gratistittare utanför.

Första F1-loppet på Zandvoortbanan kördes 1952. Den tävlingen och även nästa vanns av italienaren Alberto Ascari. Sen var det Juan

Manuel Fangios tur och Stirling Moss innan svenske Joakim Bonnier rattade hem pokalen.

Det var också BRM:s allra första F1-viktoria. Legendaren Graham Hill blev senare stallets störste med totalt tio av BRM:s 17 segrar under åren 1959-1972.

Innan den drygt 4,2 km långa Zandvoortbanan invigdes mellan sanddynerna strax norr om badorten med samma namn kördes det stadslopp, precis som det fortfarande görs i Monaco.

Ronnie Peterson stod i pole position på Zandvoort två gånger utan att lyckas vinna. Några andra svenska framgångar har inte noterats.

Mest otur kanske Roger Williamson haft. Han fick punktering, voltade och omkom på Zandvoortbanan 1973 i sitt andra F1-lopp. I sitt första, på engelska Silverstone 1973, hade han hamnat i en seriekrock och tvingats bryta.

Det kördes F1-lopp fram till 1985 innan det blev ett 25-årigt uppehåll. 2020 skulle traditionen återupptagits, stoppades dock av coronan och först den 5 september 2021 hördes motorvrålet åter från F1-bilarna på banan. Hemmasonen Max Verstappen vann loppet och blev senare världsmästare för ett racerstall döpt efter en läskeblask.

Max Verstappen är son till förre racerföraren Jos Verstappen och jag undrar varför jag inte känner igen pappans namn. Googlar och finner förklaringen. Farsan till dagens världsmästare var sex år gammal 1978 då Ronnie kraschade, jag slök en Schlitz och höll mitt griftetal över racerintresset.

Det var Hasse Alfredson som skrev att tiden var ingenting.

I dag var Zandvoortbanan öde. Formel 1 kändes bara så 1970-tal. Folk promenerade längs stranden vars blandning av sand och snö påminde om mjölkchoklad med vispgrädde. Hundarna sprang lösa i solen och mannen i fish&chipsvagnen höll fritösen igång. Tåget tillbaka till Amsterdam Centraal tog en halvtimme.

Flygande holländarna

Jag har sett de flygande holländarna. Hen kommer, inte en, inte två, utan i tusental flygande över broarna i de gamla stadsdelarna i Amsterdam eller längs cykelbanorna som binder samman städer och byar över hela den nederländska nationen.

Hen är cyklist. Fort går det.

Jag förstår att det är sådan jag också vill vara. Hos afghanen Masr på Waterlooplein får jag napp.

Jag drar på mig masken och trevar mig in i Masr's dunkla cykelverkstad. Det luktar olja, solution och gummi. Precis som jag minns från barndomen även om cykelmagaren på Pålsjögatan hette Arne. Inom en radie av cirka hundra meter finns det ytterligare två cykelhandlare i Amsterdam. De äro tusenden.

Längst in står Molly. Det billigaste Masr kan åstadkomma. En *oma fiets* – mormorscykel. Svart som natten, oväxlad med fotbroms. Masr vill ha 60 euro så jag försöker bara dölja den ögonblickliga kärleken och pruta med en stilla fråga om lyse.

Alltså får jag både fram- och baklampa att hänga på och för tio euro till får jag ett lås, en flera kilo tung kedja med rejält hänglås så att man kan linda den runt närmaste lyktstolpe som alla andra gör.

För 70 euro är jag flygfärdig.

Det är lätt att cykla i Amsterdam. I trafiken är man kung. Det finns inte en bil som verkar hotfull när Molly och jag närmar oss. De saktar in, ger företräde och släpper förbi. De accepterar att jag

cyklar smalgator mot enkelriktat (det är oftast tillåtet) eller att jag kör förbi trots att bilarna har rött ljus. De håller vingelmån och de öppnar förarsidan med fel hand så att de samtidigt kastar en blick bakåt innan de slänger upp dörren.

Det är lätt att cykla i Amsterdam. Fotgängarna har lärt sig respekt och håller sig oftast undan cykelbanorna eller också har de koll och hoppar snabbt undan när vi kommer. Molly saknar ringklocka men man kan ryta på skånska: Gå Väck!

Det är lätt att cykla i Amsterdam. Nästan varje gata har cykelbana. När snön kom var det cykelbanan som plogades, drivorna låg kvar på trottoarerna och modden slaskade på gatorna.

Det är lätt att cykla i Amsterdam. De enda backar som finns är broarna över kanalerna i de gamla stadsdelarna. Det kan vara brant och snett ibland, men det är kort och sedan går det som tusan utför.

Det svåraste från oma Mollys horisont är att kryssa mellan alla dessa andra tusentals flygande holländare som far fram på sina elcyklar, paketcyklar och racerbikes, som om just de hade all rätt i världen på sin sida.

När 44 huvudstäder för en tid sedan jämfördes i *Healthy Cities Lifestyle Report* utsågs Amsterdam till den bästa av dem att leva i. Inom parentes kom Köpenhamn fyra och Stockholm femma i samma rapport.

Bland annat mättes hälsa, luft- och vattenkvalitet och hur mycket tid som läggs på utomhusaktiviteter. Cyklandet är en hemlighet bakom resultatet.

Amsterdam har satt upp en ambitiös plan för hur man ska bli klimatneutrala till 2030 då endast utsläppsfria fordon ska tillåtas i tätbebyggda områden. Bilarna ska bli ännu färre, luften ännu bättre.

Man ska göra sitt för klimatet.

Amsterdam har redan kommit en bra bit på vägen. Mycket av den slentrianmässiga vardagsbilismen är ersatt av cykling. Ändå var det inte miljön i första hand som gjorde att Nederländerna satte igång att bygga för cyklisterna.

Det berättar Martijn van Es som är anställd av nederländska cykellobbyn *Fietzersbond*. Det var döden, i form av en rubrik till en

artikel skriven av en förtvivlad pappa som förlorat sina barn i en olycka mellan cykel och bil.

DÖDA INTE VÅRA BARN

– Om någon enskild faktor var utlösande och vände utvecklingen så var det nog den artikeln, berättar Martijn van Es.

Fietsersbond har sitt huvudkontor i Utrecht, Nederländernas fjärde största stad som ligger fyra-fem mil från Amsterdam. Martijn och jag går en runda i Utrecht då han vill visa att utvecklingen i Amsterdam inte är unik. Hela landet ställer om.

Det såg annorlunda ut på 1970-talet och vände inte på allvar förrän tjugotalet år senare.

Ett kvarter från järnvägsstationen i Utrecht ligger kanalen Singel. Vi stannar och glor på några sothöns som tjabbar med varandra. Kanalen är alldeles rak i ungefär 3-400 meter. Jag blir överraskad när Martijn berättar:

– Det här var landets kortaste motorväg på 1970-talet. Man hade på fullt allvar tömt kanalen på vatten och anlagt ett par hundra meter motorväg mitt i stan. Bilens makt i stadsplaneringen var total.

I dag är ordningen för sothönsen och människorna återställd. Även om det inte står en stor stämpel KLIMATSMART över åtgärderna för att öka cyklandet är det just vad det är.

När vi fortsätter en bit mot den stora domkyrkan stannar Martijn på Mariaplaats. Det var en gång i tiden fullt med bilar och p-platser. Någon krypkör förbi oss men det finns inte längre någonstans att ställa bilen.

– Det var till och med butiksägarna som ville ha bort bilarna, säger Martijn.

Det är inte heller belamrat med parkerade cyklar på Mariaplaats. Det finns cykelgarage i byggnader både här och där. En affär som slagit igen poppar upp som övervakad cykelförvaringsplats. I mån av tid kan p-vakten också pumpa eller smörja upp cykeln då den står parkerad. I källaren till det gamla huvudpostkontoret, en pampig byggnad mitt i city, finns plats för ett par tre tusen cyklar.

Vid Utrecht Centraal finns Nederländernas största och kanske världens största cykelgarage med plats för 12 500 cyklar.

Utanför Amsterdam C finns också tiotusentals platser men nu anläggs det dessutom ett alldeles nytt cykelgarage som byggs under vattnet. På stationen kan du hyra en blågul cykel av det statliga nederländska järnvägsbolaget NS.

Även om man idag är medveten om det miljö- och hälsopositiva i cykel jämfört med bil – andelen överviktiga i Amsterdam är synbart lägre än på andra håll i västvärlden – så började alltså alltihop med trafiksäkerhet.

Det är där det fortsätter. I Eindhoven planerar man för en jättelik rondell för cyklister som byggs som en sorts rund hängbro över bilvägarna. Den kallas Hovenring. Även i Zwolle arbetar man intensivt med nya idéer för planskilda korsningar och säkrare trafikflöden.

Martijn van Es är noga med att poängtera hur viktigt det är att bilisterna är med på cykelutbyggnaden. Debatten får inte bli ensidig utan att det är en win-win situation för båda parter om cyklisterna får det bättre.

– Ju färre som kör bil desto mindre trafikstockningar. Ju fler cykelvägar desto mindre risk för olyckor. Detta förstår bilisterna. De flesta av dem är ju dessutom själva cyklister, säger han.

Han tillägger om Fietzersbond:

– Det är sant att vi en gång var anti-bilar, men det är vi inte idag.

Fietzersbond är en ren lobbyorganisation för alla cyklister. De ska ta tillvara cyklisternas intressen och finns med vid stadsplanering eller som en allmän kunskapskälla om cykling. 31 000 medlemmar finansierar verksamheten tillsammans med en del statliga stöd och privata sponsorer.

En av sponsorerna är företagskonglomeratet Pon. Det är Nederländernas största bilimportör som varit agent för Volkswagen sedan strax efter andra världskriget. Pon har emellertid många strängar på lyran.

Företaget startade i slutet av 1800-talet just med cykeltillverkning och idag är 75 procent av alla cyklar som rullar i Nederländerna från Pon. Dessutom har familjen Pon stora intressen i cykeluthyrningsföretaget Swapfiets.

Cyklandet har ökat lavinartat i Nederländerna under den senaste tjugوårsperioden. Det är numera på cykelbanorna som man kan

uppleva trafikstockning. Många säger att de inte längre vågar cykla i Amsterdam. Det har blivit farligt. Inte på grund av bilar utan på grund av mängden cyklister.

Hur gick det då med trafikdöden?

Martin van Es säger att Nederländerna gick från 2000 till 200 döda under en tjugoårsperiod. Det är en rejäl minskning, men jag kan inte få siffran bekräftad. Istället redovisar SWOV, Institutet för vägsäkerhetsforskning i Haag, att 1251 cyklister omkom i trafiken 1996 och 678 under 2018. Det är en halvering.

Det som är intressant är att av de 678 som dog i trafiken var mer än hälften (350 personer) 60 år och uppåt. Endast 19 var barn under 15 år. Vad beror det på?

– Många fler äldre cyklar idag. 70-åringar är friskare och ungdomligare och dessutom gör elcykeln det bekvämare. Det går också mycket fortare och kanske en del överskattar sig själv, säger Martijn van Es.

Samma institut säger att endast två procent av nederländerna uppger att de använder cykelhjälm. Martijn van Es och Fietsersbond gör heller ingen propaganda för cykelhjälm. Tvärtom tycks han, som de flesta andra i Nederländerna, mena att det är onödigt.

– Vi rekommenderar det inte. Det är mycket viktigare att vi lär barnen cykla på ett säkert sätt. Hjälmerna kan innebära en falsk trygghet. Det finns också siffror som visar att man cyklar oftare om man inte behöver använda hjälm, säger han.

– Att cykla är sexigt, avslutar Martijn van Es.

Det kanske är där som hjälmen klämmer mest...

UFO och porrprinsessan

Gårdagen tillbringades i Utrecht, Nederländernas fjärde största stad. Universitetsstad med en gigantisk katedral, då det dessutom anses vara landets religiösa centrum.

Domens torn höll de emellertid på att renovera, insvept á la Christo, och på grund av pågående lockdown fanns det inte heller möjlighet att stiga ned i *Dom Under* och utforska underjordiska utställningen.

Den uppmärksamhet som Anne Frank inte fick i Amsterdam på *Förintelsedagen* den har hon fått i Utrecht. Jag blev glad över att se alla dessa blommor vid den kavata statyn över världens mest kända dagsboksdrömmare.

Sankt Willibrord satt på sin kuse, alldeles invid, vid Janskyrkan och för ett ögonblick förväxlade jag denne Utrechts helige man med gråbrodern Willihad från Ystad som på 1500-talet slängdes ut ur klostret, flydde till Nederländerna, hängdes och inkasserade titeln Ystads första martyr och helgon. Han kom i kläm mellan protestanterna och kalvinisterna, i ett av många krig om hur man ska tro på Gud. Ack icke, Utrechts Willibrord kom några 700 år tidigare från Northumbria och hans dödsdag festas av den 7 november. Det kan jag ställa upp på.

Från helgon till andra stjärnor.

På St Barbarakyrkogården ligger stadens mest kända kvinna begravd.

Det är Sylvia Kristel och alla vi som var unga killar i början av 70-talet har väl någon gång drömt om Emmanuelle, den franska lättporrens självklara prinsessa. Hon var alltså nederländska och efter en

handfull avklädda filmer följde ett besvärligt liv med mycket droger. Hon dog bara 60 år gammal.

Mest kände man från Utrecht lär väl vara Marco van Basten.

När vi rör oss bland stjärnorna kan man se upp på *De Inktpot*, den gamla järnvägsbyggnaden, som lär vara Nederländernas största tegelbyggnad. Så stor att det när den byggdes 1919 till 1921 användes 22 miljoner tegelstenar och fyratusen kubikmeter ektimmer, samt en del utrangerad räls. Det sägs att järnvägsbolaget köpte två tegelbruk, ett sågverk, tre fartyg och en skog söder om Tilburg för att fixa bygget.

Varför titta upp? Jo, på taket har ett UFO landat. Det har parkerat där sedan 2000 års *Utrecht's Panorama 2000 art exhibition*.

Sen kom mer regn och jag åkte tillbaka till Amsterdam.

Här vilar Emanuelle ut efter ett bedrövligt liv.

Maastricht: Marx och musketör

Aldenhofparken i Maastricht stod min vän från vandringen genom det franska kulturlandskapet för några år sedan, Charles Ogier de Batz de Castelmore, som vi alla känner som d'Artagnan – odödliggjord av Alexandre Dumas, men i verkligheten stupad i Maastricht den 25 juni 1673 då staden belägrades av fransmännen.

Han lär ha varit 62 år gammal vid tillfället och föll för en kula, inte för en skickligare duellant's värjpets.

Hos Dumas är d'Artagnan en ung man på 1620-talet och en hejare med värjan. Ur *De tre musketörerna*:

"D'Artagnan duellerade tre gånger med Rochefort och sårade honom alla tre gångerna.

– Troligtvis dödar jag er den fjärde gången, sade han när han räckte honom handen och hjälpte honom upp.

– Då är det bättre för er och för mig att vi slutar nu, svarade den sårade. Ack. Jag är er vän mer än ni tror, ty redan efter vårt första möte hade jag kunnat låta hugga huvudet av er om jag bara sagt ett ord till kardinalen.

Denna gång omfamnade de varandra hjärtligt av fri vilja och utan förbehåll."

Även om storyn *De tre musketörerna* är påhittad finns det en historisk bakgrund som Dumas lutade sig emot. D'Artagnan är således en faktisk figur i 1600-talets mitt och hans uppdragsgivare var kardinal Mazarin – Frankrikes försteminister, som egentligen var sicilianare och hette Mazarini.

Nederländerna är nedlusade med gamla hus och byggnader. Äldst hittills är den gamla stadsporten i Maastricht som har året 1229 på en skylt. Det löper en stadsmur runt i alla fall en del av stan, den delen som frontar floden Maas, några kanoner pekar dit och när en stor präm ansträngt arbetar sig förbi bildas en resonans så man näst intill inbillar sig kanonmuller från fronten.

Karl Marx storasyster Sophia bodde i stan och Kalle var här och hälsade på 1865. Kanske korrläste han *Das Kapital* under sin månad i Maastricht, för den gavs ut 1867. Skylten sitter på ett hus på Bouillonstraat (Buljonggatan), men en felfinnare har på internet berättat att Marx syster visserligen bodde här, men inte när Karl kom på besök. Då hade hon redan flyttat. Plattan sitter alltså på fel hus och Karl själv ser sliten och hålögd ut.

Innan jag reser hem till Amsterdam glider jag med ansiktsmasken uppdragen, som en annan Black Bart, in i gamla fina *Augustijnenkerk*, Augustinerkyrkan. Den är numera pop-up-saluhall och går under namnet *Bananenboxer*. Där saluförs allehanda grönsaker, frukter, marmelader och drycker. Jag fyller korgen med två belgiska trappistöl, ett par pyttmarmeladburkar, en ingefäras-hot och en italiensk juice med pinuppa på etiketten.

Hon heter Smeralda, baddräkten är grön och hon ska smaka mint.

Gränslöst gränsdraget

Den lilla staden Baarle är unik. Den består av två kommuner och två länder men är sinsemellan uppdelad i 30 enklaver och exklaver. En mardröm för en lantmätare.

De nederländska delarna heter Baarle-Nassau. De belgiska Baarle-Hertog.

Man vet egentligen inte vilken del man är i om man inte har bra koll. Gränsen är utmärkt på gator och trottoarer med små kryss. Och ja – det är mest för turisterna.

På något ställe går gränslinjen rakt in genom dörren till en bostad. Det sitter en lite belgisk flagga och ett husnummer på vänster sida av dörren, en liten nederländska flagga och ett annat husnummer på den andra sidan.

Drickamarknaden heter *De Biergrens* och naturligtvis skär nationsgränsen rakt, eller snarare snett, genom butiken. Under pandemin var restriktionerna olika i de båda länderna. När Nederländerna stängde alkoholförsäljningen, var det bara öppet in från belgiska sidans entré och butiken delades av. När restriktionerna svängde på andra hållet låstes entrén och så släppte man in genom lastbryggan, som lyckligtvis låg i Nederländerna.

Värden på mitt bed & breakfast berättar att butiksinnehavarna överlag var kreativa under pandemin. Det var värre för byborna som drabbades olika.

Han son är nederländare men gift med en belgiska. Det betydde att sonen skulle vara hemma och iaktta ett utgångsförbud som slog till klockan 21. Frun fick däremot vara ute till midnatt. Så var Belgiens restriktioner.

– Polisen kunde inte bötfälla efter var man gick utan gjorde ID-kontroller och avgjorde efter nationalitet istället, berättar han.

Utegångsförbudet kunde kringgås om man hade hund som måste rastas. Så lagen var tämligen tandlös.

Författaren, antropologen och knutten C J Charpentier har naturligtvis varvat ned hojen i Baarle och skriver i sin bok *Hazeldonk Express* hur det var förr i Baarle då inte ens valutan var gemensam:

”... hade de flesta affärsmän två kassaapparater och husmödrarna (patriarkat råder) höll sig med dubbla börsar, köpte somt i Nederländerna och somt i Belgien – drog nytta av olika momssatser.”

Det finns tre belgiska bensinmackar i Baarle. Där är det kö långt ut på gatan och bilister från hela södra Nederländerna är där och tankar. Bensinen är några kronor billigare per liter i Belgien. Det finns en mack i den nederländska delen. Den är öde och övergiven.

Krasnapolsky!

På ena sidan Damrak ligger Börsen. På den andra uteliggarna. Den breda gatan knyter ihop järnvägsstationen med torget Dam där bland annat det kungliga slottet ligger. Damrak blir på sitt sätt en vattendelare i kanalernas Amsterdam.

Red Light District, där lamporna blinkar och legala prostituerade exponerar sig i skyltfönster för nyfikna turister och vanliga kåtbockar, avgränsas av Damrak.

Under pandemin är persiennerna nere, hororna tillåter och det sjudande folklivet på Damrak inte ens en rännil av vad det brukar vara. De breda trottoarerna är folktomma. Butikerna stängda och restaurangerna säljer bara take-away. Det luktar knappt ens marijuana på gatorna. Det finns ingen anledning att knalla Damrak upp och ned.

Det gör jag ändå. Jag är på spaning efter Hotel Dam som jag bodde på under min första Amsterdamvistelse. Utan att hitta det. Jag kollar lika förgäves efter Hotel Polen som brann bara några veckor senare och blev en handfull svenska turistors öde. När jag hörde talas om branden tänkte jag med rysningar på Hotel Dams trånga och vindlande korridorer och knarrande trätrappor och såg dödsfällorna klart och tydligt framför mig.

Hotel Polen var ett sorts illa behandlat fosterbarn till Grand Hotel Krasnapolsky som ligger längst ned på Damrak, snett emot det kungliga palatset.

Damraks förlängning heter Rokin och det var längs Rokin som Hotel Polen låg. Branden i maj 1977 kostade 33 personer livet och hälften av dem var svenskar. Lågorna upptäcktes tjugo minuter över sex på morgonen, tjugo minuter senare var brandkår på plats. Då var platsen ett övertänt inferno och det låg döda kroppar på

trottoaren. I förtvivlan hade folk hoppat från den fem våningar höga träbyggnaden.

Allt gick fel. Morgonportieren försökte först släcka med några hinkar vatten men misslyckades och när han då tänkte ringa brandkåren hade elden redan tagit telefonen. Han sprang ut på gatan, hejdade en bilist och fick denne att köra till Krasnapolsky för att ringa brandkåren.

Hotel Polen hade 94 rum och tio brandsläckare. Det fanns inget larm och de få utrymningsvägar som fanns var otillräckligt upplysta. En brandinspektion några månader före branden hade pekat på allvarliga försummelser.

Hotel Polen var en mardröm. Att jag inte hittar Hotel Dam när jag flanerar längs Damrak ser jag som ett tecken på att branschen lärde läxan och sanerade bort de värsta fällorna.

När jag själv råkade ut för en hotellbrand i Des Moines, Iowa några år senare bodde jag på ett betydligt bättre utrustat hotell där enbart en konferensvåning några våningar inunder blev utbränd och branden snabbt begränsades. Efter den incidenten kollar jag alltid utrymningsvägarna när jag checkat in.

Jag känner igen namnet Krasnapolsky, men minnesluckorna slår som vindflöjlar i prärievinden och där bakom skymtas blott – ingenting. Så jag tar hjälp av det enorma forskningsarkivet internet och med sökmotorernas hjälp gräver jag ut Grand Hotel Krasnapolsky.

Han hette Wilhelm Adolph Krasnapolsky, skräddaren som blev hotellmagnat i Amsterdam. Farfar kom från Polen. Wilhelm ville mer än sy i knappar. Ylle- och sidenhandel grundade hans förmögenhet och han investerade i ett kafé som han gjorde om till en mondän restaurang som blev hotell.

I *Nerikes Allehanda* finns en reseberättelse sommaren 1898 om ett besök:

”En holländare utan cigarr i munnen är nästan otänkbart och på kaffeer trifvas de bra. Krasnapolsky i Amsterdam, ett stort, mycket bekant kafé i två våningar, försedt med en rikedom av prunkande växter, är särdeles vackert och kan man där äta och dricka godt och ej för dyrt. Vanligtvis drickes en af de många likörblandningarna, men lika ofta te, som är utmärkt

godt, och kan man sitta en hel aften vid sin kopp te, utan att blifva ansedd som en egendomlig prisse eller tråkig kamrat.”

En annan beskrivning av interiören på Krasnapolsky får vi i *Svenska Dagbladet* i oktober samma år 1898, då Konsthistoriska förbundets delegater samlas där. Bland dem en svensk etiketts- petimeter som rapporterar till hemmatidningen:

”Festerna voro både många och glada, om också ej alltid arrangerade med den världens sensibla omtanke om sina gäster, vid hvilken vi svenskar äro kanske till öfverdrift vana. Sålunda kände sig en svensk något underlig till mods då han vid den stora middagen i Krasnapolskys restaurant, som hölls sista mötesdagen, af kyparen anmodades själf beställa vin; detta ingick vanligen ej i priset, och därför såg man också tyskarne sitta med sina rhenvinsflaskor och fransmännen med sin rödvinsbuteljer under hela middagen, sålunda affischerande den inre olikhet, som aldrig kan döljas men som vid ett sådant tillfälle icke hade bort särskildt manifesteras.”

Krasnapolsky var nog minst lika intresserad av de gröna växterna som han dekorerade och inredde hotellet med som själva hotellrörelsen. Vinterträdgården på hotellet blev världsberömd och när han 1909 pensionerade sig drog han sig tillbaka till ett hus i Bussum där han ägnade sig åt att plantera och sköta om blommor och exotiska fruktträd.

Hotell är näst intill levande väsen i sig och med ett namn som Krasnapolsky retar det säkerligen fantasin lite extra hos skriftställare och romanförfattare. James Joyce har lanserat Krasnapolskyrött som en alldeles särskild färg i sin omöjliga roman *Finnegan's Wake*.

I *Socialisten* skriver Ivar Lo-Johansson om sin fackliga bana hos Lantarbetarförbundet och i boken utspelas en europeisk facklig kongress just på Krasnapolsky. En av dem som skickas är den gamle agitatorn och ombudsmannen, som Ivar Lo bara kallar AOS.

Han är en 66 år gammal stor och tung skåning med fötterna och rötterna i myllan. Pratar enbart sitt eget språk. Född statare.

Ivar Lo-Johansson:

”Lantarbetarinternationalen höll sin kongress på ett hotell som hade det svåra namnet Krasnapolsky. Efter framkomsten

övade AOS gång på gång det svåra namnet, innan han kunde lära sig det. Han var dödsens rädd för att ensam förirra sig i staden och inte kunna uppge vart han skulle.”

Efter Amsterdam fortsätter delegationen till Paris men AOS blir illamående av den franska maten, gillar inte heller vinet och längtar hem till spegefläsk och brännvin, skriver Ivar Lo-Johansson.

Däremot gjorde Krasnapolsky ett stort intryck på denne jordnära skåning.

Förr hade han bett arbetsgivarna veta hut i diskussioner eller hålla käften när de i hans ögon och öron blev odrägliga. Nu hade han införlivat ett nytt ord som han röt med tordönstämma:

– Krasnapolsky!

Det blev också det sista han sa på ett möte där han skulle redogöra för resan inför medlemmarna. Samma kväll blev han dålig, gick och lade sig och somnade in. Begravningsståget gick förbi Bergsjöholms gods utanför Ystad där ombudsmannen och hans familj vräkts och körts ut på bar backe trettio år tidigare. När kistan sänktes i graven hängde ordet kvar i den skånska snålblåsten. Krasnapolsky.

Kanske viskades namnet i vinden när jag cyklade förbi kyrkogården i Bjäresjö i jakten på skånska runstenar och det var därför jag stannade till på Damrak den där eftermiddagen.

Jag hittar ingen ombudsman på kyrkogården i Bjäresjö. Men jag hittar fursten av Smolensk.

Krasnapolsky – kanske Amsterdams intressantaste hotell.

Fursten av Smolensk

På kyrkogården i Bjäresjö, någon kilometer utanför Ystad, bär en gravsten den fantasieggande texten:

Fursten av Smolensk Apollon Erokin

och som brukligt datum för födelsen, här 1 december 1865 och död 8 oktober 1951. Det är allt.

Vem var han då, fursten av Smolensk som hamnade i Bjäresjö?

– Det var min mors morfar. Tror jag, tillägger Gustav Hagemann von Levachoff på Ruuthsbo, och levererar en viss reservation.

I samma grav ligger Hagemanns mors mormor, Serafima von Penkowska, född 1875 och död 1960. Alldeles intill finns den Hagemannska familjegraven.

Riktigt säker på om hans mors mormor och fursten, som han kallades i familjen, verkligen var gifta eller bara sambor, om de hade gemensamma barn eller hur de hörde samman är inte Gustav Hagemann. Det finns många luckor i de muntliga historier som hans mor berättade.

På sin fars sida, Hagemanngrenen, är han väl insatt i släkttavlan. Det är annorlunda med den ryska grenen, på mors sida, där fursten av Smolensk är en dunkel del som leder rakt in i hjärtat av den mest omvälvande politiska epoken i vår moderna europeiska historia. Den ryska revolutionen.

En tidsepok som fullständigt förändrade världen under 1900-talet och vars följder vi fortfarande, inte minst idag under Ukrainakriget, tvingas konfrontera.

Det finns en släkthistoria att gräva fram som omfattar både närhet till tsarfamiljen, medlemskap i den ryska duman (riksdagen) och en flykt undan revolutionen där till och med ett släktled har gått förlorat.

– Vad jag har förstått av familjehistorien blev både mormor och morfar arkebuserade av bolsjevikerna på grund av sin ställning i det tsarryska riket, berättar Gustav Hagemann.

Mormor och morfar var von Levachoff. Han själv gissar att släktens ursprung kan finnas i en ort norr om Sankt Petersburg, i Arkhangelsk oblast (län) som heter just Levakovo.

Att han själv heter von Levachoff var hans mammas önskan. Hon, som fått sina föräldrar avrättade, ville att släktnamnet skulle leva vidare.

Gustav Hagemann är själv född 1948 och hans minnen av fursten, som dog 1951, är av förklarliga skäl därför både bleka och ofullständiga. Han var bara tre år, och även med ett gott minne är det svårt att veta om minnesbilderna från en treåring är äkta eller efterhandskonstruktioner av sånt som berättats.

Apollon Eropkin kallades allmänt fursten, men Gustav Hagemann säger att han är lite osäker på om han verkligen var furste, och i så fall vilken sorts furste han var.

Det enda han egentligen minns idag, eller tror sig minnas, är hur denne låg på lit de parade på Ruuthsbo i flera dagar efter sin död.

– Det luktade förfärligt illa, men jag förstod så klart inte som treåring att det handlade om liklukt. Pappa hade annat att tänka på så därför drog nog begravningen ut lite för länge i tid, säger han.

När jag besöker Ruuthsbo plockar Gustav Hagemann ut en papplåda han inte haft framme på länge. Där borde finnas spår efter fursten. Foton, stämplade dokument och handskrivna anteckningsböcker som skulle kunna fylla luckor i historien om Apollon Eropkin.

Det finns flera bilder på fursten och Hagemanns mors mormor, Serafima Penkowska.

Det mesta är på ryska. Varken Gustav Hagemann eller jag behärskar det. De tryckta handlingarna går till nöds att förstå innebörden av men de handskrivna kyrilliska bokstäverna är svårtydda trots en stram skrivstil.

Det är ändå en spännande upptäcktsresa i Hagemanns papplåda. Riktigt intressant blir det när jag googlar Apollon Eropkin. På ryska webbsidor är han inte okänd. På sidor med biografier eller där Eropkin omtalas stämmer hans födelseår men hans öde är okänt från 1928 och han uppges som försvunnen, eventuellt död, redan 1928. Då befinner han sig i Belgrad.

Gustav Hagemann har dokument som visar att han fanns i Belgrad under en rad år. Ryska webbsidor nämner att han arbetade som journalist där.

En än större överraskning kommer i dagen då det visar sig att det ryska förlaget Kuchkovo nyligen (2016) gav ut en bok med titel: (i översättning) *Anteckningar från en medlem av statsduman. Minnen. 1905–1928*. Författare är Apollon Eropkin.

Boken är på ryska och näst intill omöjlig att köpa hem, då Ukrainakriget har klippt alla legala affärsmöjligheter med Ryssland. Det finns på förlagets sida ett tjugotal sidor att läsa som smakprov. Utdrag ur dessa:

"Den 8 juli 1906 upplöstes statsduman, P. A. Stolypin blev premiärminister, vars verksamhet var nära sammanflätad med ödet för "unionen av den 17 oktober". På grund av honom kunde den 12 augusti 1906 ha blivit det sista datumet i biografen över A. V. Eropkin.

Den dagen inbjöds den tidigare ställföreträdaren till en mottagning hos ministerrådets ordförande. På väg till Stolypin på Aptekarskyön, stannade Eropkin till hos en vän till finansministern N. N. Pokrovsky, som trollband och försenade gästen och omedvetet därigenom gjorde honom en stor tjänst.

Annars hade A. V. Eropkin troligen varit bland de 27 döda eller 32 sårade som tagit plats på premiärministerns mottagning och där utsattes för en terrorhandling riktad mot Stolypin.

Ångbåten med den försenade Eropkin närmade sig just Aptekarskyön när en öronbedövande explosion hördes."

Det finns även ett stycke om hur Eropkin hamnade i Grekland efter flykten från Ryssland. Det är november 1920:

"A. V. Eropkin sökte förgäves efter möjligheter att tjäna pengar. Han försökte måla bilar, såga trä på sågverket och sälja färdigsydda klänningar. Utan resultat.

Hans fru var mer framgångsrik: hon gav musiklektioner, arbetade som översättare från franska under kommissionären från Genève's Röda Kors.

Dessa första månader i ett främmande land ägde rum mot bakgrund av en uppenbar nedgång i moralen bland de ryska emigranterna: berusning, spel blev den vanliga sysselsättningen hos många flyktingar. Tidigare generaler sysslade med stöld."

För Gustav Hagemann von Levachoff blev det en stor överraskning att efter alla dessa år hitta fursten av Smolensks egen berättelse från tiden för den ryska revolutionen och hans flykt undan bolsjevikerna.

För den ryska historieskrivningen bör det vara minst lika oväntat att få reda på att fursten av Smolensk begravdes vid Bjäresjö kyrka utanför Ystad så sent som 1951.

fyndet i papplådan: fursten på bild.

Stenkåta?

På väg mot pandemidistrikt Norge Södra stannar jag till vid hållristningarna i Vitlycke, Tanumshede. De har jag tidigare bara sett på frimärken.

När jag kollar på bronsålderskonstnärernas ekivoka streckgubbar, långskepp och andra figurer som jag inte kan tolka, tänker jag på sex. Rättare sagt: jag funderar på hur de tänkte på sex på den tiden för drygt tretusen år sedan.

Männen är avbildade med rejält tilltagna kukar. Inga schlappswanz här inte. Långa. Rakt upp i luften bara. Varför?

Hade de inga byxor? Var de ständigt kåta? Sprang de runt och skröt med ståndet inför kreti och pleti? Är längsta penisen mäktigaste mannen?

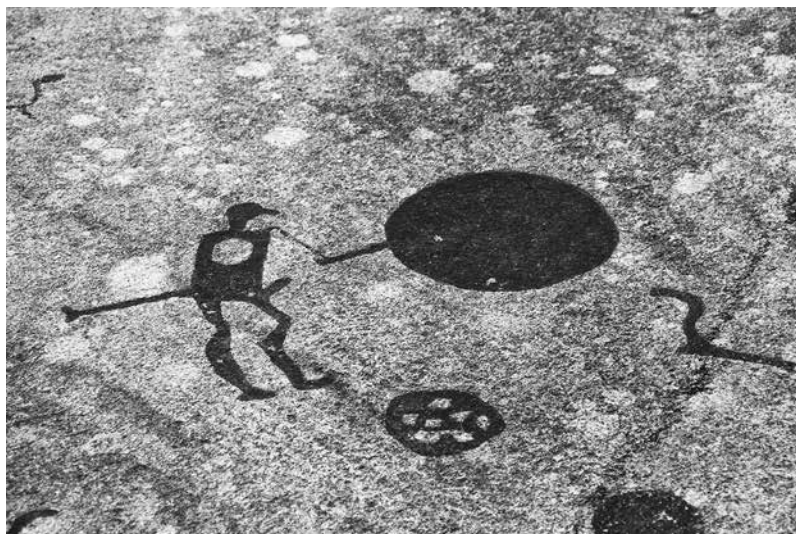
En illustration lär föreställa något som man tror är ett par, kallas också för brudparet och kanske är det ett par i en sorts ceremoni, kanske är det ett samlag.

Vilken roll spelade sex på bronsåldern? Visste man att man "gjorde barn" då man knullade? Var man polyamorösa? Överhuvudtaget kära? Formulerade man kärleksdikter? Kom man dragandes med blommor och choklad? Eller var det bara pang på rödbetan på den man mötte och reagerade fysiskt inför?

Många frågor. Inga svar. Jag tror att jag är den ende som står där och grunnar på kukarna tills jag senare googlar "sex på bronsåldern" och får tusentals träffar. Det finns mer och mindre seriösa diskussionstrådar på arkeologiforum och massor av andra tankar kring ämnet. Ingen som stått vid Vitlycke och tittat lite generat har undgått att tänka i samma banor.

Det är inte säkert att det var mindre komplicerat på bronsåldern, tänker jag och ler åt den norska gränspolisens vid Svinesund. Hon ler tillbaka, glittrar lite och nickar gillande åt mitt vaccinbevis.

Jag frågar inte när hon går av sitt arbetspass. Jag mixtrar inte fram en chokladbit. Hon är säkert gift. Vi är fast i de normer som gäller. Jag stoppar in en bit Marabou schweizernöt och Sigge rullar in i Norge.

Potenta hållristningar i Tanum.

Nu äter vi middag

Det står en minnessten några hundra meter sydost om Fredrikstens fästning, i Halden. Det var ungefär där som Karl XII sköts ihjäl under belägringen av den norska fästningen.

Det finns också ett antal småstenar utplacerade framför den stora stenen. Det är alternativa platser kungen kan ha befunnit sig på då han föll. Genom åren har platsen flyttats några meter hit och dit efterhand som historiker lagt pannan i veck och studerat gamla utsagor. Några av stenarna pekar ut var andra prominenta personer stod placerade denna för kungen ödesdigra dag.

Frans G Bengtsson skriver om ögonblicket på kvällen den 30 november 1718:

"Kulan kom från vänster och passerade rakt genom hans huvud från tinning till tinning; huvudet sjönk ned, och döden var ögonblicklig. Kaulbars slog Carlberg på axeln och sade: Herre Jesus, kungen är skjuten. Carlberg sprang bort till general Schwerin, som stod ett stycke till höger, och sade vad som hänt. Schwerins svar blev: Herre Jesus! – och man kan förmoda att detta utrop ganska många gånger blev använt denna natt i hären kring Fredrikshall, efter hand som budet spred sig.

Sicre kom till platsen; den döde lades på en bår, överhöljd av tvenne kappor. En första ögonblickets allmänna instinkt bjöd att det inträffade skulle hållas hemligt; som hjälp därvid satte Sicre "sin vita peruk" på den dödes huvud. Och Maigret sade, galliskt och träffande (men inte nödvändigtvis med någon biton av vare sig cynism eller lättsinne): La piece est finie; allons souper! Tolv soldater buro bort den döde ur löpgraven."

Denne André Sicre var en fransman som kom i svensk tjänst under Karl XII:s tids i Bender och var nu överadjutant och handsekreterare hos Fredrik av Hessen. Han dök upp på platsen av oklar anledning alldeles efter dådet. Frans G Bengtsson säger också att Sicre var den som först misstänktes för mord på kungen. Något han vid olika tillfällen såväl erkände som förnekade.

Nämnde Maigret hette Philippe (inte Jules som Simenons kommissarie) och var fransk fortifikationsofficer, belägringens tekniske ledare.

Med orden:

Föreställningen är över, låt oss äta middag,

kunde ett nytt Sverige börja byggas efter år av vanstyre och krigsvansinne.

Ännu tvistar författare, historiker och forskare om huruvida det var en norsk kula eller en svensk som gjorde hål i huvudet på kungen. Just nu är det övervikt för en norskt skytt.

Ett av de mera intressanta hugskotten under Karl XII:s bedrövliga regeringsperiod var onekligen när det lades upp en plan för hur sjörövare från Madagaskar skulle beredas möjlighet att flytta till Göteborg.

Jag stöter på de vilda idéerna när jag läser Aubry de la Motrayes skildring av sina resor i Sverige och i Karl XII:s hasor under 1711-1725.

Många pirater och kapare hade slagit sig ned på Madagaskar för att få lite lugn och ro och kunna njuta av sina rövade tillgångar. Men det blev lite för mycket lugn och ro. En del av dem ville tillbaka till Europa. Kanske till ett rikare, eller i alla fall mer välbekant, kulturliv. Jag vet inget om piraternas suktan efter kultur. För den svenske kungens och hans regerings del handlade det om att få rikets finanser på fötter då man eventuellt hoppades att kaparna skulle fortsätta sitt förvärv på den europeiska marknaden och därmed dra in lite skattestålar till administrationen av riket. Eller att de åtminstone skulle ta sina skattkistor och spenderbyxor med sig till Sverige.

Det strandade alltihop när kungen sköts och nationen skulle återupprätta både heder och anseende.

De la Motrayes bok är mycket underhållande och det finns många passager av högt populärkulturellt värde. Som det här:

"...då jag 1708 reste från Malta till Konstantinopel med min tchaïque, vars besättning bestod av trettio grekiska matroser, som genom att äta massor med vitlök till alla sina måltider till den grad besvärade mitt luktsinne, att jag icke kunde hitta på någon bättre utväg än att börja själv äta vitlök."

Björn Larsson har för övrigt skrivit en högst läsvärd roman om Stevensons figur ur Skattkammarön, Long John Silver, och hur denne sjörövare på sin ålders höst bosätter sig på just Madagaskar. Nu har jag inte hela boken aktuell så jag minns inte om Silver nånsin fick erbjudande att flytta till Göteborg.

En av arkitekterna bakom sjörövaridéerna sägs ha varit Georg Heinrich von Görtz, tysken som var en av kungens närmaste förtrogna, som utsågs till finansminister och präglade nödmynt för att hålla landet på fötter. När kungen dött i Norge avrättades von Görtz.

I telefonkatalogen hittar jag Georg Heinrich von Görtz i Stora Herrestad utanför Ystad. Han är både miljöpartist, malteserriddare och katolik, men avlider beklagligt nog innan jag hinner ringa honom och prata sjörövare från Madagaskar.

I Lund samlas de allt färre anhängarna av kungen fortfarande den 30 november varje år och i Skottland och på Barbados viftas det med flaggor och skjuts salut samma dag. Fast det är av andra anledningar.

1. Det flaggas för rebellerna som körde ut spanjorer och munkar ur Brielle.
2. Cykeln har sån status i Amsterdam att den också används för att försköna miljöer.
3. Bordershop i Baarle. Gränsen går genom butiken.

4. Preikestolen, 604 meter ned.
 5. Marilyn Monroe i Haugesund.
 6. Här föll Karl XII. Eller kanske där...

Oil City tänker om

Han har kallats Norges mest lönsamma invandrare. Frågan är om inte också det är en underdrift. Själv säger Farouk al-Kasim ödmjukt att han bara har haft tur.

Gång på gång.

Det har jag också som hör talas om honom och får möjlighet att träffa honom. Jag bor hos en vän som för en tid är inkvarterad i Stavanger. Hon leder yogakurser och när jag berättar att jag ska skriva om hur den norska oljehuvudstaden klarar omställningen till fossilfritt nämner hon att en av hennes elever har en farfar som jobbat i oljebranschen i många år.

Han heter Farouk al-Kasim och är en legend.

På oljemuseet i Stavangers hamn finns han på flera bilder och i tidningsurklipp. Han formade Norges oljepolitik. Jag får hans telefonnummer och någon dag senare sitter jag i soffan hos honom med en kopp te. Vi har bestämt oss för en timmes samtal i alla fall. Klockan är elva på förmiddagen. Först vid halv fyra tackar jag för mig.

Farouk är 86 år gammal, snabb och pigg i tanken, säger att han är pessimist för framtiden, men att han hoppas att mänskligheten lär sig hantera världens naturresurser. Annars går det fel.

– Det är ett existentiellt problem, säger han.

Att han ser ett slut på oljeepoken är tydligt även om han själv inte vill formulera det. Det är naturligtvis känsligt för en man som setts som arkitekten bakom det norska oljeundret att säga stopp. Nu är det över.

Men jag tror att han skulle vilja säga det, vilket måste vara en konstig känsla. Är då hela hans yrkesverksamma liv förfelat?

Istället säger han: